

УДК 94:321:321.63(477+438+47+57)

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-016

Українська, російська і польська класократія у творчій спадщині В'ячеслава Липинського

М.С. Гедін

Київський національний лінгвістичний університет,
maks300011@yandex.ru

Ключові слова:

В'ячеслав Липинський,
класократія, національна
аристократія, політична еліта,
нація, держава.

У статті аналізуються ідеї В'ячеслава Липинського щодо становлення і розвитку української, російської і польської класократії, а також політичні погляди вченого щодо ролі і місця політичної еліти в процесі утворення української державності. Розглянуто форми і зміст існування національної аристократії, її структура, особливості та роль у розвитку нації та держави. Доводиться, що спадщина В'ячеслава Липинського в галузі елітизму не втратила актуальності, і більш того, є визначальним фактором в нинішніх політичних умовах розвитку незалежної Української держави, українських політичних владних структур, їх легітимності та співпраці. Таким чином, основоположні засади концепції української державності В.Липинського створюють підстави для конструктивної організації сучасного суспільно-політичного життя України.

Ukrainian, russian and polish classokratia in Vyacheslav Lipinsky's creative heritage

M. Gedin

Kyiv National Linguistic University

Key words:

«Classification of vessels»,
«chaika», «class», «subclass»,
«type», «tradition of navigation»

The article substantiates the allocation of vessels of the Zaporizhzhia Cossacks into a separate class of sailingrowing vessels «chaika» on the basis of the commonality of the principles of their application. The issue of the main classification criterion remains open for a long time. Technological approach takes into account peculiarities of the construction of vessels. There is a variant of the typology for the names of Cossack ships, which are mostly derived from the material of manufacture or by the name of the vessel part. But these principles do not take into account the function of the vessels. In view of this, it is advisable to apply the general principles of classification on the basis of their functional purpose in accordance with the historical role of the Zaporizhzhia Cossacks in the geopolitical processes in the Black Sea region. The revealed patterns show the possibility of uniting Cossack ships into the «chaika» class. It is proposed to classify the class into subclasses and types, which reflects the internal evolution of the Zaporizhzhia chaika. Signs of this class also contain vessels built on the Dnieper during the Russian-Turkish War of 1787-1791. From the classification for functional purpose the definition of the term «chaika» follows. It also substantiates the existence of this Cossack ship during the seventeenth and eighteenth centuries. Such a timeline is proof of the viability of Ukrainian navigation and shipbuilding traditions. The chaikas were multipurpose transport warships for action in specific geographic conditions. They existed until there was a historical demand for these traditions, and the Zaporozhzhya Cossacks and their descendants remained an important military-political factor in the historical development of Ukraine.

Для сучасного етапу розвитку історичної науки характерна персоніфікація історичного та історіографічного процесу. Історію творить народ, а його провідне ядро складають непересічні особистості,

призначення яких своїм інтелектом, ідеями і практичними діями осмислювати історичне минуле й залишати повчальний досвід для майбутніх поколінь. Сказане повною мірою стосується знань про

життя й долю визначних істориків і суспільно-політичних діячів України, серед яких вагоме місце посідає В'ячеслав Липинський, який є засновником державницького напрямку в українській історіографії та суспільній думці.

Актуальність дослідження життєвого шляху і творчості В.Липинського, його наукової спадщини зумовлюється тим, що ім'я вченого пов'язане з консервативно-монархічним напрямком української суспільно-політичної думки, який досі залишається недостатньо вивченим. Цей напрям найбільше поширився на теренах Західної України, а також в середовищі української еміграції в Західній Європі, Канаді, США та Латинській Америці, де він посів вагоме місце в суспільно-політичному і науковому житті.

Метою статті є аналіз ідей В'ячеслава Липинського щодо становлення і розвитку української, російської і польської класократії, а також політичних поглядів вченого щодо ролі і місця політичної еліти в процесі утворення української державності.

Творча спадщина В.Липинського останніми роками була предметом дослідження Я.Пеленського[1], В.Масненка[2], І.Передерій[3]. Вийшли друком збірники праць В.К.Липинського, підготовлені Ю.І.Терещенко та Т.С.Осташко, в яких розглядаються різні аспекти творчості вченого[4]. Політологічна, історіософська та соціологічна спадщина В.Липинського знайшла своє відображення у статтях О.Шморгуна[5], Є.Пизюра[6] тощо.

Виділяючи аксіологічні аспекти доктрини В.Липинського, потрібно виділити догми, що є складовими державотворчого ідеалу вченого й становили шляхи досягнення В. Липинським класократичної моделі і суспільної організації в Україні. Догми тісно пов'язані між собою і заперечують втілення однієї з них без реалізації інших.

Свої класократичні ідеї В. Липинський викладає у третій частині твору «Листи до братів-хліборобів» (1921 – 1922) та у трактаті «Покликання варягів чи організація хліборобів» (1923). Український вчений не вживає у своїх працях терміна «еліта», натомість використовує такі поняття, як національна аристократія, провідна верства та правляча верства[1, с.27].

В. Липинський жив у той час, коли ідея національної державності була на периферії політичних інтересів української інтелігенції. Захоплення марксизмом призвели до того, що усі були федералістами та соціалістами, але В. Липинський виступає як самостійник та монархіст. Більшість «прогресистів» висловлювалися за демократію та республіку, в суспільному політичному дискур-

сі точилися розмови про свободу і рівність, але В.Липинський обстоював ієрархічну структуру суспільства. І якщо ідеї В. Липинського не відповідали модним на той час ідеям політичного істеблшменту України, то ідеї про владу «аристократії духу» були популярні поза Україною[7, с.145].

Треба підкреслити, що ще з античних часів утверджуються дві самостійні елітні ієрархії із закритим типом рекрутування: так звані «аристократи духу», які опікувалися проблемами більш загальними (сенсу життя, справедливого устрою, рівності), і військова еліта, яка внаслідок того, що війна була перманентною ознакою людства протягом майже всього проміжку його існування, займала найвищі позиції в суспільстві. Як правило, ці дві ієрархії не перетиналися, оскільки діяли абсолютно в різних сферах: аристократи духу опікувалися більше проблемами духовними та етичними; військова еліта займалася конкретними питаннями врядування[7, с.156]. Взагалі ідея про владу „аристократії духу» як певного еталону для майбутнього розвитку суспільства характерна для багатьох учених кінця XIX початку XX століття. Так свого часу А. Шопенгауер відзначав, що у світі існує три аристократії: 1) аристократія народження і рангу; 2) грошова аристократія 3) аристократія розуму і таланту. Остання є найбільш оптимальною і визнається такою, якщо тільки дати їй час для свого самовиявлення.

Вже в перших своїх працях В. Липинський відводить роль провідної верстви України національній аристократії. Саме вона, на думку вченого, є визначальною у національно-державному відродженні країни[8, с.45]. Це пояснюється переконанням В. Липинського в тому, що територіальний чинник, під яким вчений розумів усвідомлення своєї території та, відповідно, любов до своєї землі, значно важливіший у визначенні національної ідентичності від національного. Тому саме із розбудовою української державності В. Липинський і пов'язував національну аристократію та за цим принципом вважав себе українцем.

Як писав В.Липинський, саме XIV-XV століттях були закладені органічні класократичні основи української нації, хоча згодом і опинилися у лещатах московської охлократії зі Сходу і польської шляхетської демократії з Заходу[9, с.129]. Зокрема, на думку вченого, польська шляхетська верства стала розкладовим фактором для деградації литовсько-руської лицарсько-земельної класократії зсередини. За допомогою обіцянок надання різних привілеїв польська еліта притягнула на свою сторону ті здеморалізовані українські класократичні елементи, які вже не хотіли

коритися сильній обмежуючій їх монархічній владі литовсько-руських князів, і мріяли про польські шляхецькі свободи. В результаті інкорпорації українських земель до Речі Посполитої, українська національна класократія, опинившись в шляхецькій республіці, була там вкрай здеморалізована та розкладена. Разом з нею деградувала об'єднуюча досі білорусів і українців, єдина еліта. На її місце, біля останків старої консервативної класократичної Русі на Півдні, стала народжуватись і кристалізуватись з розселення там нових лицарських елементів класократична і монархічнагородова козащина, а з Півночі стала насуватись Русь охлократична московська[9, с.129-130].

В. Липинський був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує активна меншість, яка керує, і пасивна більшість, якою керують. Український мислитель пише, що «є більша або менша, така або – в залежності од історичної епохи та відмінних умов існування – інша група людей, що кермує нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартості», а також «...всі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю»[9, с. 130]. Цю групу осіб В. Липинський називає «національною аристократією», під якою український мислитель розуміє не родову аристократію, а групу «найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманичами нації»[9, с. 131]. Таким чином, В. Липинський переконаний, що до національної аристократії повинні потрапляти люди, незважаючи на їхнє соціальне походження та майновий стан.

В. Липинський наголошував на важливості процесу зміни еліт, головна причина якого, на його переконання, полягає в тому, що розвиток матеріальної культури нації, який відбувається під керівництвом аристократії, випереджує або переростає політичні організаційні форми, витворені для нації владою діючої аристократії[9, с. 132].

За В. Липинським, успішне функціонування еліт вимагає їх постійного поповнення і оновлення, тобто коловороту (циркуляції). Такий процес має різні варіанти. Серед життєздатних націй сильні частини старої аристократії приєднують до себе найактивніші групи нових провідників і таким чином витворюється нова національна аристократія, яка продовжує справу попередньої.

На думку вченого, класократія є найпридат-

нішою для України формою організації керівної еліти. На відміну від марксизму, який головною ознакою класу вважає відношення до власності, В. Липинський, визначаючи поняття класу, має на увазі певний органічний колектив колектив, пов'язаний спільним виробничим процесом із загальною традицією, загальними психічними переживаннями та фізичною спорідненістю. Ідеальний приклад класократії учений вбачав в Англії. Аристократія, за В. Липинським – це чинник динамічний, який сам себе витворює, формує і виправдовує своє право на існування, постійно відновлюючи себе в житті шляхом залучення до правлячої ролі нових представників різних класів і груп[9, с. 133].

Суспільство В. Липинський ділить на три верстви: еліти, продуценти (робітники, хлібороби, буржуазія, пролетаріат) та інтелігенція, котра повинна відігравати функцію посередництва між суспільними групами. Складові частини цієї суспільної структури – класи, поділ на які він проводить відносно виконання ними однієї спільної функції та стилем життя. В. Липинський поділяє класи на продуктивні та непродуктивні. До перших належать аграрний (хліборобський) клас, промисловий клас. До так званих непродуктивних – інтелігенція, клас фінансистів і комерційної буржуазії[9, с. 134].

Важливу роль у творенні аристократії В. Липинський відводить інтелігенції як верстві, котра не зайнята матеріально-продуктивною працею, не володіє засобами виробництва і здійснює ідеологічну функцію. Інтелігенція є суб'єктом консолідації в одну культурно-національну цілість народу як пасивної більшості і аристократії як пасивної меншості, в результаті якої відбувається створення нації. Продуктивним з точки зору етносоціальної ситуації в сучасній Україні є розуміння категорії «нації» в історіософії В. Липинського[9, с. 135].

На переконання В.Липинського, класократія на теренах України виникає в середньовіччі. На думку вченого, упродовж своєї історії Україна пережила як внутрішнє, так і зовнішнє завоювання в процесі державотворення, а виникнення ранньофеодальної української державності «Русі» вписувалось у загальноєвропейський типологічний ряд державотворення, пов'язаний із зовнішнім завоюванням. Як прихильник норманської теорії, В.Липинський вважав, що «сама назва і основа Русі були покладені розселенням полукозових добичників войовників, т.зв. Варягів, між ріжними племенами, що жили між Балтійським і Чорним морем» [10, с. 5].

В.Липинський вважав, що князі, шляхта і бояри, які прийшли через Литву і Польщу, прийнявши місцеву православну віру та руську мову, сформували першу українську лицарсько-земельну класократію, якій додали національного змісту[10, с. 6]. Однак наступний період розвитку класократії В.Липинський пов'язував із загрозою для її існування, що надходила від московської охлократії зі Сходу і польської демократії із Заходу.

На переконання В.Липинського польська шляхетська демократія розкладала литовську і українську лицарсько-земельну класократію наданням більшості станових прав і зменшенням зобов'язань перед монархічною владою литовсько-руських князів. Після тривалої боротьби в Литовсько-Руській державі української класократичної православно-національної еліти і демократичних «поступовців» перемогу одержали останні. В результаті відбулась інкорпорація українських земель у Річ Посполиту, і національна класократія під впливом шляхетської демократії зазнала деморалізації і розкладу[10, с. 5-6].

У листі до В.Мудрого від 5 травня 1929 року В.Липинський констатує, що «індивідуалізація України в цьому світі відбувається під впливом Заходу. Це значить: чим більше Україна асимілює західні елементи і західну культуру, тим більше вона стає чимось окремим від Москви»[10, с. 5]. Саме «європейськість» України, на думку вченого, суттєво відрізняла її від Москви, яка відмежувалась від цивілізаційних цінностей європейського світу. Причому, за В.Липинським, відмінність України від Москви базується на особливостях у методах організації еліти, характері взаємовідносин «верхів» і «низів» суспільства, держави і громадянства. Натомість вчений констатував, що Росія ніколи не була країною вільних громадян, усі класи її суспільства, зокрема аристократія, зазнавали жорсткої регламентації з боку деспотичної державної влади, яка не допускала громадянського суспільства.

У листі від 9 лютого 1927 р. до генерала П.І. Залеського, який під час Гетьманату П.Скоропадського був харківським старостою, В.Липинський переконливо характеризує сутність цивілізаційної відмінності Росії від європейського світу. На запитання свого респондента – чи потрібен Росії новий, «ідеальний» Петро Великий, який би відтворив нову і єдину Росію, В.Липинський категорично заперечив цю суспільну потребу. «...Не хочу! Не хочу тому, що коли б навіть цей Петро був сам особисто ідеалом всіх чеснот, режим, що він його уособить, – режим управління Росією з одного центру, нехтуючи її територіальними відмінностями, – зробить з нього точно такого Пе-

тра, яким був перший: духового батька і предтечу більшовизму», – пише В.Липинський. «Новий» Петро Великий для відновлення єдиної Росії, на глибоке переконання вченого, мав би створити насамперед єдиний «общерусский» правлячий клас, який у свою чергу мав би саджати на палю «мазепинців», спалювати великоруських старовірів, різати бороди боярам, і змушувати танцювати попів на столах Преображенського полку. Без такої муштри він єдиної Росії не збудує, отже Петром Великим не буде.»[10, с. 6].

В.Липинський досить різко критикував процес становлення російської провідної верстви, характеризуючи її як охлократію. Він зазначає, що її формування пов'язане з терором і насильством без яких не може існувати сама Росія. Зокрема, В.Липинський писав: «Конечним терором і насильством царизм притягне в число своїх співробітників, у російську єдину правлячу верству, всіх холопів Руської Землі. Бож тільки холопи, тільки люди, позбавлені всякого лицарства і шляхетности, будуть у силі ради вислужницької кар'єри, начхати на всі свої «України», на всі свої земельні місцеві права і традиції та стати тією всеросійською єдинонеподільною правлячою верствою»[11, с. 116].

В той же час В.Липинський вказував, що в середовищі російської правлячої верстви можуть буди справді люди чесні і шляхетні, однак, на переконання вченого їхня боротьба приречена на невдачу, оскільки холопство є конечною приналежністю, логічно-неминучою передумовою всякого Петра Великого, всякого центродержавія, всякої єдності і одиостайності Росії. Хто хоче Петра Великого, той хоче холопської правлячої верстви в Росії[11, с. 117].

Але найгірше, що відзначав В.Липинський, російська еліта ніколи не зможе об'єднатися і не буде спроможною стати рятівниками для своєї державності в разі можливої небезпеки. І причинами цього вчений вказував як раз способи формування російської аристократії. Зокрема, В.Липинський писав: «Верства, не зв'язана ні з Землею, ні з народністю, ні з традицією, верства, зобов'язана всім тільки царю (а саме таку верству створюють всі Петри Великі), не може діяти об'єднано, коли зникає той, хто об'єднував її батою і роздаванням авансів та нагород. Холопи, позбавлені пана, завжди починають битися між собою, та до чогось іншого, як бійки і зради, вони не здатні. Найздібніші з них перейдуть до нового пана, як перейшли всі жандарми й охоронники до більшовиків. А всі інші перетворюються на юрбу, яка спекулюватиме на тому, як один одного повалити, позбавлену

удь-якої ідеї й організації, подібну до юрб Денікіна чи Врангеля»[11, с. 116-117].

В своїх переконаннях В.Липинський уявляв майбутнє українців, росіян і білорусів не в образі «єдиної Росії», а в союзі трьох Русей. І правити кожною із цих трьох Русей – Московською, Білою і Українською, – на переконання В.Липинського, повинні не «царські холопи», а лицарі, що передусім люблять свою Рідну Землю і шанують свої місцеві традиції й особливості. Такі лицарі повинні бути об'єднані послухом перед своїм місцевим земським Монархом, а не перед «всеросійським» царем, що його створили татарські хани, маючи на меті легше і правильніше збирання данини з руських рабів. Їх слухняність перед Монархом це не холопство рабів, а вірність лицарів, що бачать в особі свого Монарха уособлення своїх територіальних і національних відмінностей – своєї честі і традиції – того, що для лицаря дорожче за все. Їхній Монарх – Перший Лицар, перший Слуга Землі, що управляє вільною Землею за допомогою своєї дружини, плакаючи в ній саме єдність і шляхетність. Бо вся його сила ґрунтується на шляхетності і єдності його дружини. Бо без єдності, і шляхетності воля обертається на анархію, скромні лицарі на знахабнілих хамів, а за анархією приходить знову самодержавна диктатура, холопство і рабство[11, с. 117].

Слід зазначити, для В.Липинського «українство» (тобто національно-креативний компонент суспільства) за своєю соціальною природою є насамперед «рухом верхів». Найважливішим історичним завданням цього руху, умовою його перемоги є організація «українотворчих верхів» та їх «залізна єдність». На думку В.Липинського, Україну відрізняє від Москви «не мова, не плем'я, не віра і не апетит селянина на земельку панську – одним словом не всі ознаки культурно-національні і не гасла соціальні – а інший, витворений устрій політичний, інший... метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства – тих що правлять до тих ким правлять»[9, с. 24].

В.Липинський послідовно демонстрував вірність своєму шляхетському класу-стану. Саме цей орієнтований на європейську культуру соціум, тісно пов'язавши свою долю з Україною, на думку вченого, намагався розірвати колоніальну залежність від Варшави. В.Липинський вбачає аналогію в історичній поведінці аристократичних верхів Західної Європи, які в силу низки обставин виявилися речниками постанови тих чи інших державних утворень в різні історичні періоди.

В.Липинський вважав найкращим прикладом класократії Нового часу в Україні державу

Б.Хмельницького, де утвердилось панування нової аристократичної верстви – лицарсько-землеробського козацтва, яке поєднало риси воїна-лицаря і сільського продуцента[12, с. 213].

В.Липинський переконаний, що саме українське козацтво заклало класократичні основи соціально-економічного і культурного буття України Нового часу, що, власне, відрізняло її від охлократичної Москви. Над Росією, байдуже царською чи комуністичною, як зауважує В.Липинський, «висить дамоклів меч всякої охлократії: питання матеріальної продукції... Бо не можна, здобувши собі моральний авторитет в очах «народу» винищенням продуцентів і своєю власною матеріальною непродуктивністю та присущою всім воюючим пророкам погордою до матеріальної праці – потім охлократичною поліцією примусити цей народ продукувати. Бо охлократичною нагайкою можна погнати загіпнотизовану страхом полуголодну юрбу, щонайбільше, на якусь стадну примітивну роботу... Але при високій техніці матеріальної продукції яка вимагає вже не стадного, а індивідуального, свідомого і організованого зусилля – поділу праці і творчого напруження не тільки фізичних але і духовних сил кожної одиниці – охлократична, хочби і комуністична нагайка тратить всю свою чудодійну силу. Привчити «народ» працювати самому – з юрби зробити добровільно працюючих, по різних способах праці організованих і свідомих своїм завданням продуцентів – цього ніяка охлократія світа не зуміла»[9, с. 327].

У ході національно-визвольної війни 1648–1654 рр. нова класократична верства зуміла консолідувати навколо себе всі інші класи-станни українського суспільства. При цьому козацтву вдалося відродити українську шляхту, носія давніх традицій української державності, які та прищепила їх новому класократичному суспільству в Україні. В цьому контексті, проводячи своєрідну позачасову аналогію, В.Липинський вбачав подібність соціально-політичної поведінки між 60-тисячними зареєстрованими арміями Вільгельма Завойовника і Богдана Хмельницького: «Шаблею лицарською одвоювавши Україну, вона так само зразу ж осіла в землю, стала армією лицарів продуцентів землевласників»[9, с. 328]. Вчений справедливо констатував, що подібно до лицарсько-земельної верстви в Англії, українське козацтво, утвердившись як значна військова сила, за часів Богдана Хмельницького стала основою монархічної класократичної Української нації.

За моделлю творення класократичної нації, що починалася з трансформації вищих прошарків

суспільства, у цьому ж середовищі на певному історичному етапі починається і її розклад та занепад. Причиною розкладу В.Липинський називав збагачення суспільства, в тому числі і його провідної верстви. За висловом вченого, грошове багатство «нищить, ослаблює і розкладає кожен національну аристократію, бо звільняє її від дальшої жертви, від дальшого ризику і від дальшої праці»[9, с. 139]. Передусім гинути починають верхи класової аристократії, які були творцями класократичного суспільства. Класократична аристократія замість того, щоб докласти всіх зусиль до підтримки інститутів влади для забезпечення свого дальшого існування, починає шукати порятунку і підтримки «в низах» суспільства і апелює до демократії, яка вже витворила свою провідну верству. Прийняття аристократією демократичного методу правління означає перенесення джерел влади на народ і знищення монархічних форм, що обмежували б владу аристократії»[9, с. 329]. З падінням монархії та релігії, нова демократична аристократія, виділяючись із загальної маси, захоплює владу і, на відміну від класократичної аристократії, править без обмежень.

На думку В.Липинського, в силу низки причин провідна верства козацької держави, не створивши своєї сильної й авторитетної влади, увійшла в стан деградації і розкладу й дала можливість утвердитись в Україні іноземній владі. В резуль-

таті українське суспільство опинилося без власної національно-державної провідної верстви. Традиційна українська аристократія, втративши віру в державну спроможність української нації, знаходила вихід у зверненні до Москви і Варшави.

Таким чином В.Липинський аргументує необхідність встановлення в Україні особливого політичного режиму влади – класократії, яка характеризується рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. Здобуття класократичної державності має зрештою остаточно вивести Україну зі стану «окраїнного регіону» Азії або Європи і зробити так, щоб вона посіла гідне місце серед європейських народів, і відігравала самостійну цивілізаційну роль. Україна має здійснити свою історичну функцію – «перейняти від старіючої Західної Європи – може так, як колись Візантія від упадаючого Риму – весь її багатовіковий досвід, всі здорові зерна її великої культури і ці зерна на своєму родючому ґрунті до ще більшої височини виростити»[9, с. 468]. Побудована на цих підвалинах Українська класократична держава мала внести оздоровлення суспільного і духовного життя для всіх народів Східної Європи і виконати таким чином завдання, яке не могли здійснити ні Москва, ні Варшава. Саме в цьому, на думку В.Липинського, полягала сутність «українського месіанізму», пов'язаного з реанімацією української класократії і відновлення на її засадах української державності.

Джерела та література

1. Пеленський Я. Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна / Я. Пеленський // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна (Студії). – К.; Філадельфія, 1994. – Т. 1. – С. 15–29.
2. Масненко В. Роль В.Липинського у становленні державницького напрямку української історіографії // Молода нація: Альманах. – 2002. – №2.
3. Передерій І.Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець: монографія / І.Г. Передерій. – Полтава: ПолтНТУ, 2012. – 622 с.
4. В'ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання / Упор. Т.Осташко, Ю.Терещенко. – Кн.1-5. – К., 2010-2017.
5. Шморгун О. Українська ідея та українська ідеологія в державотворчій концепції В'ячеслава Липинського // Політологічні читання. – 1993. – № 4.
6. Пизюр Є. В'ячеслав Липинський і політична думка західного світу // Хроніка-2000. – Вип. 37 – 38. – К., 2000.
7. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы / А. Шопенгауэр ; [пер. с нем. Ф.В. Черниговца]. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1990. – 228 с.
8. Гордієнко М. Концепція політичної еліти В. Липинського як фактор національно-державної ідентичності України // Нова політика. – 1998. – №2. – С.45.
9. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // В'ячеслав Липинський. Твори. –Т. 6, кн. 1. – К. – Філадельфія: Ін-т Східноєвропейських досліджень НАНУ; Східноєвропейський ін-т ім. В. К. Липинського, 1995. – 456 с.
10. Терещенко Ю.І. Україна та Європейський історичний контекст у «Листах до братів-хліборобів» В'ячеслава Липинського // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К.: Вид. центр КНЛУ, 2016. – Вип. 20. – С.3-11.
11. Липинський В. Лист до генерала П.І.Залеського. – Берлін, 1927. – С. 116.
12. В'ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання / Упор. Т.Осташко, Ю.Терещенко. – Кн.2. – К., 2010. – 567 с.